

A magyar tárgyias és alanyi igeragozás kialakulásának szintaktikai háttéréről

Relying on general linguistic considerations (Givón 1976), on Marcantonio's (1985) hypothesis on the origin of the Hungarian objective conjugation, and on Nikolaeva's (1999a, 1999b, 2001) analysis of present-day Ostyak sentence structure, this paper claims that the Hungarian verbal morphemes agreeing with the subject and the object originally marked agreement with the topic(s). Depending on the information structure of the sentence, three verbal paradigms were used. In sentences containing a subject topic, the verb agreed with the subject, in sentences containing a subject topic and an object secondary topic, the verb agreed with both the subject and the object, whereas in topicless sentences the verb bore no agreement marker. Later, agreement with the subject topic was grammaticalized as obligatory subject-verb agreement, as a consequence of which the three verbal paradigms were contracted into two. The subjective conjugation was put together partly from the paradigm involving subject clitics, and partly from the paradigm involving no pronouns, whereas the objective paradigm was put together partly from the paradigm involving both object and subject clitics, and partly from the paradigm involving only subject clitics. Agreement with topicalized objects was later reinterpreted as agreement with definite objects, and after the introduction of the definite article in the Old Hungarian period, it assumed the function of licensing object pro-drop.

KEYWORDS: objective conjugation, definite conjugation, topic-verb agreement, secondary topic, object pro-drop, exaptation

KULCSSZAVAK: tárgyias ragozás, határozott ragozás, topik-ige egyeztetés, másodlagos topik, rejtett tárgyi névmás, exaptáció

1. Bevezetés

Az utóbbi időben ismét a figyelem előterébe került a magyar tárgyias és alanyi (avagy határozott és határozatlan) igei paradigmák kialakulásának problémája. A korábbi tanulmányok morfofonológiai nézőpontját Havas (2005) tipológiai szempontokkal gazdagította. Írásomban emellett érvelek, hogy ha a jelenségkörrel kapcsolatos általános mondattani megállapításokat (lásd Givón 1976), továbbá a magyar tárgyias ragozással kapcsolatos korábbi mondattani vizsgálatokat (Marcantonio 1985), valamint az obi-ugor nyelvek mondattanának tanulságait (Nikolaeva 1999a, 1999b,

2001) is figyelembe vesszük, az alanyi és tárgyias ragozás kialakulásával kapcsolatos eddigi eredmények mozaikdarabjaiból a korábbinál koherensebb, meggyőzőbb és védhetőbb kép rakható össze.

Gondolatmenetem lényege a következő: Givón (1976) elméletéből kiindulva feltehető, hogy az igei személyragozás a világ nyelveiben a topikisméltő névmásnak az igei állítmányhoz való klitizálódásával, majd az agensi/experiens topiknak alanyként való grammatikalizálódásával jött létre. Marcantonio (1985) bizonyítékai alapján valószínűnek látszik, hogy a magyar tárgyias ragozás is eredetileg a topikalizált tárggyal való egyeztetésre szolgált. A történeti morfofonológiai kutatások szerint is a tárgyias paradigma toldalékainak többségében a topikalizált tárggyal koreferens tárgyi névmás rejlik (lásd Honti 1996). A magyar alanyi ragozás paradigmája viszont általános vélekedés szerint egyes számban nem tartalmaz névmási elemet, a toldalékok eredete bizonytalan. A nem névmási eredetű személyragok létrejöttének színtere hipotézisem szerint a topik nélküli, következésképp topikisméltő névmást sem tartalmazó mondattípus volt. Az alanyi és tárgyias ragozás kialakulását megelőző időszakra (az uráli alapnyelv korára?) három mondattípust feltételezek: a) egy topik nélküli és egyeztető névmási toldalék nélküli szerkezetet; b) egy alanyi topikot és az igéhez klitizálódott alanyi névmást tartalmazót; továbbá c) egy alanyi és egy tárgyi topikot és az igéhez klitizálódott tárgyi és alanyi névmást tartalmazó szerkezetet. A topikalizált alannyal való egyeztetés idővel alany-ige egyeztetéssé értelmeződött át, így feltételezésem szerint az a) és a b) mondattípus közötti különbség semlegesült, és a három igei paradigma kettővé vonódott össze. Az alanyi ragozás az a) és b) paradigma elemeiből, a tárgyias ragozás pedig a b) és a c) paradigma elemeiből állt össze.

A dolgozat a következőképpen épül fel: A 2. részben Givónnak (1976) az alannyal, illetve a tárggyal való igei egyeztetés eredetére vonatkozó elméletét mutatom be. A 3. részben a magyar tárgyias ragozás kialakulásával és a mai obi-ugor nyelvek tárgyias ragozásával foglalkozó mondattani tanulmányok, Marcantonio (1985) és Nikolaeva (1999a, 1999b, 2001) eredményeit foglalom össze. A 4. részben Havas (2005) tipológiai indíttatású elméletét ismertetem. Az 5. részben azokra a nyitott kérdésekre mutatok rá, melyeket Havas elmélete is megválaszolatlanul hagy. A 6. rész saját hipotézisemet tartalmazza. A 7. részben az 1. és a 2. személyű tárggyal való egyeztetés problémájára térek ki. A 8. részben arról a változásról szólok, mely a tárgyias ragozás funkciójában az ómagyar korban végbement. A 9. rész összefoglalás.

2. Egy általános nyelvészeti hipotézis: Givón (1976)

2.1. Az egyeztetés eredete

A magyar tárgyias ragozási paradigma kialakulásának vizsgálatához az igei személyragok kialakulásának Givón (1976) felállította általános elméletét használom

kiindulópontként. Givón mellett érvel meggyőző bizonyítékok alapján, hogy az igén megjelenő egyeztető toldalékok eredetileg topikisméltő névmásként funkcionáltak. Később igei klitikummá, majd toldalékká gyengültek. Minthogy a topik semleges mondatokban általában az események humán szereplőjével: az agenssel vagy az experienssel azonos, többnyire alanyként grammatikalizálódott, a topik-ige egyeztetés pedig többnyire alany-ige egyeztetésként rögzült. Ugyanakkor tárgyi topikok is előfordulnak; a velük való egyeztetésből alakult ki az ige-tárgy egyeztetés.

Givón elméletét az alábbi érvekkel támasztja alá:

I. Ugyanazok az implikációs viszonyok határozzák meg mind a topikalizálhatóságot, mind az igével való egyeztethetőséget. E viszonyokat Moravcsik (1974) az alábbi hierarchiába rendezte:

(1) határozatlan tárgy < élő tárgy < határozott tárgy < alany

Az (1) alatti implikációs hierarchiából az következik, hogy ha egy nyelvben topikalizálható a határozatlan tárgy, akkor bizonyosan topikalizálható az 'élő' jegyű tárgy is, és ha topikalizálható az 'élő' jegyű tárgy, akkor bizonyosan topikalizálható a határozott tárgy is, és így tovább. Ugyanígy, ha egy nyelvben az ige egyezik a határozatlan tárggyal, akkor egyezni fog az 'élő' jegyű tárggyal is, és ha egyezik az 'élő' jegyű tárggyal, akkor bizonyosan egyezni fog a határozott tárggyal is. Olyan nyelv nem létezhet, melyben az ige például egyezik a határozott tárggyal, de nem egyezik az alanyal. A topikalizálás és az igével való egyeztetés feltételeinek azonossága arra enged következtetni, hogy ugyanannak a jelenségnek a két oldaláról van szó.

II. A mintegy a szemünk előtt születő, egy-két generáció alatt kialakuló, az emberi nyelv genetikailag meghatározott jegyeit legtisztábban felmutató pidgin és kreol nyelvek fontos információkkal szolgálhatnak egyes nyelvi jelenségek keletkezésével kapcsolatban. Érdekes módon a pidgin és kreol nyelvekben az igéhez nagyon gyakran topikisméltő névmás tapad. Ez a névmás általában egy invariáns, például egyes szám 3. személyű alak, például az angol alapú Tok Pisinben a *he*-nek megfelelő *i*, egy francia alapú kreolban az *il*-nek megfelelő *i*, az angol alapú hawaii kreolban pedig a tárgyesetű *him*:

Tok-Pisin (Új-Guinea):

(2a) *ol i sindaun* (b) *em i paitim* (c) *mipela i go go go*
 all **he** sit-down him **he** fight-him me-fellow **he** go go go
 'mind leültek' ő megverte őt' én hosszú útra mentem'

francia alapú kreol:

(3) *lé dié i sont malin*
 le Dieu **il** sont malin
 'az Isten okos'

hawaii pidgin:

- (4) *mai brada him no skeed*
 my brother **him** not scared
 'a bátyám nem ijedt'

III. A topikisméltő névmás használata a gyermeknyelvben is általános – vö. Gruber (1967) és Keenan (1974).

2.2. A tárgyi egyeztetés

A tárgyi egyeztetés kialakulását Givón a bantu nyelvek példáján mutatja be. Szinkron adatokra támaszkodik, de amellett érvel, hogy a számos rokon bantu nyelv közötti eltérések egy diakrón folyamat különféle stádiumait képviselik.

A bantu nyelvekben kötelező az igének az alannyal való egyeztetése, és az egyeztető morféma nyilvánvalóan névmási eredetű és névmási értékű. Például:

- | | | | |
|-----|---------------|----------------------|-----------------------|
| (5) | <i>mtoto</i> | <i>a-li-kuja</i> | 'A gyerek jött.' |
| | | <i>a-li-kuja</i> | 'Ő jött.' |
| | <i>watoto</i> | <i>wa-li-kuja</i> | 'A gyerekek jöttek.' |
| | | <i>wa-li-kuja</i> | 'Ők jöttek.' |
| | <i>kikopo</i> | <i>ki-li-vunjika</i> | 'A csésze eltört.' |
| | | <i>ki-li-vunjika</i> | 'Az eltört.' |
| | <i>vikopo</i> | <i>vi-li-vunjika</i> | 'A csészek eltörték.' |
| | | <i>vi-li-vunjika</i> | 'Azok eltörték.' |

Az igéhez tárgyi névmás is klitizálódhat:

- | | | | |
|-----|-----------------------|---------------|-------------------------|
| (6) | <i>ni-li-vunja</i> | <i>kikopo</i> | 'Eltörtem egy csészét.' |
| | <i>ni-li-ki-vunja</i> | | 'Eltörtem.' |
| | <i>ni-li-vunja</i> | <i>vikopo</i> | 'Eltörtem a csészéket.' |
| | <i>ni-li-vi-vunja</i> | | 'Eltörtem őket.' |

A tárgyi névmási klitikum topicalizált (határozott) tárgy jelenlétében is megjelenik az igén; kitétele kötelező:

- | | | |
|-----|-------------------------------|---------------------------------|
| (7) | <i>mtoto, ni-li-mw-ona</i> | 'A gyereket (öt) láttam.' |
| | <i>watoto, ni-li-wa-ona</i> | 'A gyerekeket (őket) láttam.' |
| | <i>kikopo, ni-li-ki-vunja</i> | 'A bögrét (azt) eltörtem.' |
| | <i>vikopo, ni-li-vi-vunja</i> | 'A bögréket (azokat) eltörtem.' |

Mínt hogy csak határozott (vagy legalábbis specifikus) tárgy topicalizálható, a tárgyi egyeztető klitikum egyes bantu nyelvekben a tárgy határozottságának jelölőjévé értelmeződött át. A ruandában például a tárgy az igével való egyeztetéssel tehető határozottá:

(8a) *ya-bonye umunhu* 'Látott egy embert.'

(b) *ya-mu-bonye umunhu* 'Látta az embert.'

A szuahéliban még általánosabbá vált a tárgy-ige egyeztetés: a határozott tárgyakról az 'élő' jegyű határozatlan tárgyakra is kiterjedt.

A bantu nyelvekben rekonstruált változáshoz hasonló folyamat, a topikalizált tárggyal való igei egyeztetésnek határozott tárgyi egyeztetéssé való átalakulása játszódhatott le az ugor nyelvekben is. Az erre utaló bizonyítékokat Marcantonio (1985) foglalta össze.

3. Finnugor nyelvészeti előzmények: Marcantonio (1985), Nikolaeva (1999a, 1999b, 2001)

Marcantonio (1985) többféle – általános nyelvészeti, rokonyelvi és magyar nyelv-történeti – bizonyíték alapján amellel érvel, hogy a magyar tárgyias igeragozásban eredetileg az igét a topikalizált tárggyal egyeztető morféma rejlett, mely a tárgy topik voltát jelölte. Marcantonio az ősmagyarban – a mai obi-ugor nyelvekhez hasonlóan – SOV szórendű mondatot feltételez, melyben mind az alany, mind a tárgy ragtalan, és szórendjük kötött. A mondatkezdő alany egyidejűleg topik szerepet is betölt, az ige előtti tárgy pedig fókuszként funkcionál. Marcantonio feltételezése szerint a tárggyal való egyeztetésre OSV mondatokban, tárgyi topik esetén került sor; a tárgyias ragozás a kanonikus SOV szórendtől való eltérésre, a tárgyi topik és alanyi fókusz alkotta OSV kódolására szolgált. (Comrie [1977] is hasonló véleményt fogalmazott meg). Minthogy topik elsősorban határozott, ritkábban specifikus határozatlan öszszetevő lehetett, a topikalizált tárggyal való egyeztetés könnyen átértelmeződhetett határozott tárggyal való egyeztetéssé.

Marcantonio a változás alábbi lépéseit rekonstruálta:

1. Az ősmagyar a tárgyon jelölte annak topik (tehát határozott/specifikus) voltát az uráli *-m* helyébe lépő *-t* raggal. Idővel a *-t*-vel való jelölés analogikusan minden tárgyra kiterjedt.

2. Miután a *-t* elveszítette topikjelölő szerepét, egy igei morféma vette át a tárgy topik voltának jelölését.

3. Később a magyarban egy mondatrészi szerepektől független topikpozíció alakult ki, és ez redundánssá tette a tárgy topik szerepének igei toldalékkal való kódolását. A tárgyias ragozás megszűnt a tárgy topik voltát jelölni; a tárgy határozottságának jelölőjévé értékelődött át.

Marcantonio a hipotézise melletti bizonyítéknak tekinti, hogy a feltételezett változássorozat első és második stádiuma is igazolható vogul és osztják nyelvjáráásokból. Ez értelmezése szerint azt mutatja, hogy ugyanaz az ugor alapnyelvből kiinduló folyamat a különféle ugor nyelvekben és dialektusokban más-más szintig jutott el, más-más szinten rekedt meg. Elméletéből az a következtetés vonható le,

hogy azokban a leánnyelvekben, illetve nyelvjárásokban, melyek a tárgyon jelölik a tárgy topik szerepét/határozottságát, nincs tárgyas ragozás (azaz a topikalizált tárggyal egyező igei morféma). Amelyekben viszont van minden tárgyon megjelenő tárgyrag, azokban a tárgy topik szerepét igei toldalék mutatja. Az elmélet azt sem zárja ki, hogy egy nyelvjárás átugorja a változási sor 1. lépését, azaz, a tárgyi névszó helyett egyből az igeen kezdje el jelölni a tárgy topik voltát. Véleménye szerint a vogul és osztják dialektusok többségére ez jellemző. Ezt a változatot Gulyára (1970) és Comrie-ra (1977) hivatkozva az alábbi vahi osztják példapárral illusztrálja:

(9a) *ku rit tus-∅*
ember csónak vitt-SG.3.INDEF
'Az ember csónakot vitt.'

(b) *ku rit tus-t*
ember csónak vitt-SG.3.DEF
'Az ember a csónakot vitte.'

A változás 1. stádiumát képviselő vogul dialektusok is vannak, melyekben az *-m* vagy *-ma/-me* tárgyrag csak a határozott tárgyon jelenik meg, például:

(10) *kwal-∅* 'ház/házat';
kwal-me 'a házat' (Collinder 1960).

Bereczki (1971) adatai alapján Marcantonio ebbe a típusba tartozónak mondja a cseremiszt is.

Marcantonio elmélete azt is megmagyarázza, hogy miért vélhette úgy Steinitz (1950:75), hogy az osztjában a határozott tárggyal való igei egyeztetés nem kötelező. A változás 2. stádiumát képviselő nyelvváltozatokban határozott tárggyal is alanyi ragozás áll, ha a tárgy nem topik, hanem fókusz szerepű. Marcantonio Bárczi (1958) példái alapján arra hívja fel a figyelmet, hogy a változás 3. stádiumát képviselő ómagyarban is fellelhetők még a 2. stádium nyomai. Bárczi olyan mondatokat is idéz, melyekben a topikalizált határozatlan tárgy tárgyas ragozást vált ki (pl. (11)), és olyanokat is, melyekben a nem topik szerepű tárgy határozottsága ellenére alanyi ragozású igével áll (12).

(11) *Kit Amasias kiral auag pap gakorta getrette* (Bécsi kódex 214)

(12) *es ottan ven ysteny malaztnak latasatt* (Jókai-kódex 131)

Bár Marcantonio alapgondolata meggyőző, az általa felvázolt kép több szempontból is módosításra szorul. Egyrészt, mint Honti (1995; 2009), Rédei (1996) és Csúcs (2001) felhívja rá a figyelmet, a 3. személyű tárgyra való utalás lényegében még megformáltságában is hasonló az ugorban, a mordvinban és a szamojéd nyelvekben; a tárgyas és alanyi ragozás szétválásának idejét, a Marcantonio által feltételezett változássor

kezdetét tehát jóval korábbra, az uráli korra kell tennünk.¹ Másrészt Nikolaevának az osztják mondat szerkezettel és az osztják másodlagos topikokkal foglalkozó munkái (1999a, 1999b, 2001) az ugor, illetve ősmagyar kori tárgyi topik mondat szerkezeti helyét, szerepét is némileg másképp láttatják. Az osztjában kötelező az SOV szórend, és a topiknak meg kell előznie a fókuszot. Patiens topik és agens fókusz esetén passzvizálni kell a szerkezetet, azaz, a topicalizálandó patiens alanyi szerepet kap, az agens pedig határozói esetben kerül. Következésképp a Marcantonio által feltételezett OSV szórend nem létezik, azonban az SOV mondat szerkezetben a tárgy lehet másodlagos topik. Az osztják mondat tehát információ szerkezeti szempontból kétféleképpen tagolható: vagy [_{Topik} S]OV, vagy [_{Topik} SO]V szerkezetű. Az ige az előbbi esetben csak az alanyával, az utóbbi esetben az alanyával és a tárgyával is egyezik. Valójában Nikolaeva (1999a) az északi osztják dialektusban egy harmadik mondat típust is említ, az egzisztenciális mondatot, melyben az alany nem topik (Nikolaeva 1999a: 41). Az ilyen mondatban az ige nem egyezik az alanyal; mindig jelen idő egyes szám 3. személyben áll. Azaz:

(13) Északi osztják mondat típusok:

- (a) [_{Topik} S]OV – igeegyeztetés az alanyal
- (b) [_{Topik} SO]V – igeegyeztetés a tárggyal és az alanyal
- (c) SV – egzisztenciális mondat: nincs igeegyeztetés

Feltehető, hogy az ősmagyarra is az az ugor alapnyelvből örökölt mondat szerkesztésmód volt jellemző, melyet az osztják megőrzött. Ennek nyomai korai kódexeinkben is megfigyelhetők. A Jókai-, a Bécsi és a Münchener kódexekben a *-ván/-vén*-nel képzett határozói igeneves kifejezések egy része még ragtalan tárgyat tartalmaz, és szigorúan SOV szórendű. Az alanyi funkció és a topik szerep, valamint a tárgyi funkció és a fókusz szerep szinkronizálásának eszköze, a passzvizálás is produktív még az ómagyarban. Következésképp plauzibilisnek látszik annak feltételezése, hogy a tárgyias ragozás az ősmagyar SOV mondat szerkezetben is a tárgy másodlagos topik szerepének jelölésére szolgált.

Givón (1977) elmélete értelmében a topik-ige egyeztetéskor az igeen megjelenő morféma egy igehez klitizálódott, majd agglutinálódott topikismétlő névmás. A magyar igei toldalékok többségében is ősi névmási elemeket azonosít a nyelvtörténészek jó része. Radics (1981) és Havas (2005) azonban SOV alapszórend esetén ezt a hipotézist problematikusnak találja; úgy vélik, az alanyi és tárgyi névmásoknak meg kellett előzniük az igt, tehát legfeljebb prefixumokká válhattak volna. A generatív nyelvelmélet azonban SOV alapszórend esetén az alanyával és tárgyával egyező ragozott igeen V+O+S toldalékosrendet jósol. Az úgynevezett tükörelv (Baker 1985;

¹ Lényegében a Hontiéhoz hasonló álláspontot képvisel Hajdú (1966) és Mikola (1966) is. Keresztes (1998-99) viszont a mordvin tárgyias ragozás morféma bokrainak újkeletű voltát hangsúlyozza, és legfeljebb a 3. személyű accusativusi értékű személy- vagy mutatónévmás uráli alapnyelvi enklitizálódását engedi meg.

Bródy 2000) azt mondja ki, hogy ha egy grammatikai művelet a szintaxisban és a morfológiában is leképeződik, a morfológiai szerkezetnek direkt módon tükröznie kell a szintaktikai levezetést, azaz, amilyen sorrendben a mondattani elemeket beillesztjük a szintaktikai szerkezetbe, olyan sorrendben kell a nekik megfelelő morfológiai elemeket is összeillesztenünk. Azonban, minthogy a morfológiai komponensben nem kifejezéseket, hanem fejmorfémákat mozgatunk, ellentétes lesz a szerkezet kiépülésének iránya, azaz, a morfológiai szerkezet valóságos tükörképe lesz a szintaktikai szerkezetnek. Egy [S[OV]] szintaktikai szerkezet tehát egy [[VO]S] morfológiai komplexumra képeződik le. Honti (1996, 2009) ennek az elvnek egy korábbi megfogalmazását idézi Cincius 1965-ös munkájából, és Comrie (1980) nyomán empirikus bizonyítékokat is hoz mellette.

4. Havas (2005) elmélete

Az elmondottak fényében azt váránk, hogy a magyarban az alanyi ragozású igealak az igéhez agglutinálódott alanyi névmást, a tárgyias ragozású igealak pedig az igéhez klitizálódott tárgyi és alanyi névmást tartalmaz. Ez azonban csak részben van így (az alanyra utaló névmási eredetű toldalékot félkövérrel, a tárgyra utalót pedig nagybetűvel jelölöm):

(14) Alanyi ragozás:	Tárgyas ragozás:
<i>fut-ok fut-unk</i>	<i>ad-om ad-J-uk</i>
<i>fut-sz fut-tok</i>	<i>ad-od ad-JÁ-tok</i>
<i>fut-Ø fut-nak</i>	<i>ad-JA-Ø ad-JÁ-k</i>

Mint Havas (2005) összegzéséből is kitűnik, az alanyi ragozásnak csak a többes szám 1. és 2. személyű alakjaiban fedezhetők fel ősi névmási elemek. Esetleg lekopott névmást feltételezhetünk a 3. személyű, többes számban *-k* többesjellel ellátott zéró toldalék mögött is. Az egyes szám 1. és 2. személyű alakok azonban biztosan nem tartalmaznak névmást; míg Mikola (1966) időjelekből, Rédei (1989, 1996) pedig participiumképzőkből származtatja őket, Havas (2005) medializáló képzői eredetet feltételez.

A tárgyias ragozás egyes szám 1. és 2. személyű toldalékában csak 1. és 2. személyű alanyi névmások találhatók; hiányzik a tárgyra utaló névmási elem. Az egyes szám 3. személytől kezdve viszont az ígétőhöz egy tárgyra utaló névmási eredetű morféma és egy alanyra utaló morféma kapcsolódik. Többes szám 1. személyben nem nyilvánvaló az alanyra utaló 1. személyű morféma jelenléte, Havas azonban amellet érvel, hogy a *-juk* toldalék a *-ju-muk* összeolvadásából keletkezett. Honti (2009) ezt vitatja, de az ő javaslata (Honti 2005) is megengedi azonos alanyi egyeztető morféma feltételezését az alanyi és a tárgyias ragozású, többes szám 1. személyű igealakban.

Havas (2005) célja a kétféle, alanyi és tárgyias ragozású igei paradigma kialakulásának magyarázata. A következő kérdésekre keres választ:

- (i) Miért a tárgyias paradigma őrzi (legalábbis egyes számban) az ősi névmásokat?
- (ii) Miért fordulnak elő a tárgyias paradigmából való alakok az alanyi paradigmákban is (pl. *láttam valamit, eszem valamit*)?
- (iii) Milyen kontextusban indult meg a két paradigma szétválása?
- (iv) Miért hiányoznak a névmási elemek az alanyi ragozás egyes számából?
- (v) Miért nem tartalmaz tárgyra utaló elemet a tárgyias ragozás egyes szám első és második személyű alakja?

Havas válaszai a következők:

- (i) Az igeő+alanyi névmás szerkezetű igealakok, tehát az *adom, adod* típus képviselik az alanyi és a tárgyias ragozás szétválása előtti, differenciálatlan paradigmát. Az alanyi ragozás az újabb fejlemény.
- (ii) Az új paradigma kifejlődése nem volt teljes, bizonyos alakokra nem terjedt ki.
- (iii) Az új paradigma „az intranszitiv igeik körében keletkezett – mint a mediális szemantikai tartalmának formális kifejeződése egy igeragozási csoport elkülönülésében”.
- (iv) A mediális paradigma eredetileg nem tartalmazott alanyra utaló névmási elemeket; különféle igeképzők értelmeződtek át személyragokká. Annak a jelenségnek, hogy a tárgyorientált ragozás szintetikus, a nem-tárgyorientált ragozás viszont nem tartalmaz ősi személyjelölő morfémákat, tipológiai párhuzamai vannak.
- (v) A tárgyjelölés a 3. személyben jött létre a tárgyi névmás agglutinálódásával; majd a mediális paradigma kialakulása után az ősi differenciálatlan paradigma 1-2. személyben tárgyi névmás agglutinálódása nélkül is felvette a határozott tárgyra utalás funkcióját.

5. Hiányzó láncszemek

Havas elmélete számos részletében meggyőző, azonban kérdéseket és problémákat is felvet. A következő alapkérdésekre nem kapunk választ:

- (i) Miért nem klitizálódtak névmási eredetű toldalékok a mediális igékhez?
- (ii) Miért éppen a mediális igékhez nem klitizálódott névmás?

Valójában problematikus a mediális igeosztály elhatárolása is, ugyanis Havas nemcsak a hagyományosan mediálisnak tekintett, patiensis alanyú igéket sorolja ide, hanem az agens alanyú intranszitivokat (pl. *Énekel*), sőt, a nem-specifikus tárgyú tranzitivokat is (pl. *A ló zabot eszik*).

Egy meggyőző tárgyiasragozás-elméletnek két további problémára is megoldást kellene adnia:

- (iii) Miért nem ragozzuk tárgyasan az ige 1. és 2. személyű névmási tárgy esetén?
- (iv) Miért kap sajátos toldalékot az egyes szám 1. személyű igealak 2. személyű tárgy esetén?

Itt ismertetendő javaslatom Givón (1976), Marcantonio (1985) és Havas (2005) hipotéziseit és Nikolaeva (1999a, 1999b, 2001) megfigyeléseit olyan egységes elméletbe foglalja, mely e kérdésekre is választ ad.

6. Az új hipotézis

Givón (1976) hipotézise alapján, Marcantonio (1985) érveit elfogadva és az osztják tárgyas ragozás Nikolaeva (1999a, 1999b, 2001) által javasolt elemzését figyelembe véve tételezzük fel, hogy az igei toldalékok az uráli alapnyelvben és az ugor korban is a topikkal való egyeztetést szolgálták. Az SOV szórendű alapnyelv a következő három információszerkezeti tagolást engedte meg: a) SV mondatok, melyekben az alany fókusz szerepet tölt be; b) S(O)V mondatok, melyekben az alany topikként, a tárgy (ha van) fókuszként funkcionál; c) SOV mondatok, melyekben mind az alany, mind a tárgy topik szerepű. A három szerkezetet mai példákkal érzékeltetem. A topikok mellékhangsúllyal ejtendőek; a főhangsúly a nagybetűkkel szedett szavakra esik.

- (15a) SV *JÉG törik.*
 (b) [_{Top}S]OV *A halász JEGET tör.*
 (c) [_{Top}SO]V *A halász a jeget (FEL)TÖRI.*

A Marcantonio és Nikolaeva munkáira alapozott teóriából az következik, hogy az a) esetben az ige nem volt semmivel egyeztetve, azaz, nem viselt személyragot; a b) esetben alanyi egyeztető toldalékot; a c) esetben pedig alanyi és tárgyi egyeztető toldalékot viselt. Az egyeztető toldalékok névmási eredetűek lehettek, és a tükörelv értelmében az SOV sorrenddel ellentétes sorrendben tapadtak az igéhez. Az a) paradigmában később különféle bizonytalan eredetű elemek személyraggá értelmeződhetnek át. Kísérjük meg szétválasztani a három paradigmát:

- | (16a) SV | (b) [_{Top} S]OV | (c) [_{Top} SO]V |
|---------------------|---------------------------|---------------------------|
| <i>tör-ök</i> | <i>tör-öm</i> | <i>tör-?-?</i> |
| <i>tör-sz/nézel</i> | <i>tör-öd</i> | <i>tör-?-?</i> |
| <i>törík</i> | <i>tör-Ø</i> | <i>tör-i-Ø</i> |
| <i>tör-?</i> | <i>tör-ünk</i> | <i>tör-j-ük</i> |
| <i>tör-?</i> | <i>tör-tök</i> | <i>tör-i-tek</i> |
| <i>tör-?</i> | <i>tör-nek</i> | <i>tör-i-k</i> |

Idővel a topicalizált alannyal való igeegyeztetés valamennyi alanyra kiterjedt. A topicalizált alannyal való egyeztetés általános alanyi egyeztetéssé való átértékelése azzal a következménnyel járt, hogy a három [a), b) és c)] paradigmából egy feleslegessé vált, hiszen az a) és a b) típus egybeesett. Az eredeti három paradigma az alábbi módon vonódhatott kettővé össze (félkövérrel az alanyi ragozássá, nagybetűvel a tárgyas ragozássá összeálló igealakokat jelölöm):

(17a) tör-ök	(b) TÖR-ÖM	(c) tör-?-?
tör-sz/néz-el	TÖR-ÖD	tör-?-?
törík	tör-Ø	TÖR-I-Ø
tör-?	tör-ünk	TÖR-J-ÜK
tör-?	tör-tök	TÖR-I-TEK
tör-?	tör-nek	TÖR-I-K

Az alanyi ragozás tehát lényegében a mediális a) paradigma egyes szám első és második személyű alakjából, az egyes szám 3. személytől kezdve pedig a topikalizált alannal egyező b) paradigma igealakjaiból (a félkövérrel szedett elemekből) állt össze. A tárgyias ragozás esetében ez eltolódást okozott: a tárgyias paradigma a b) paradigma első két igealakjából, egyes szám 3. személytől kezdve pedig a c) paradigmából (a nagybetűvel szedett elemekből) tevődött össze.

Közelebbről nézve a paradigmasorok összeolvadása nem teljesen egységes módon ment végbe minden igeosztályban és minden igeidőben. Ami az alanyi ragozást illeti, az *eszik* típusú igék esetében az általános mintától eltérően az egyes szám 3. személyű toldalék az a) paradigmából származik, az egyes szám 1. személyű toldalék pedig a b) paradigmából. A *bújik* típus esetében mindhárom egyes számú alak az a) paradigmából való. Múlt időben az egyes szám 1. személyű toldalékot a b) paradigmából vették át.

Ez az elképzelés megválaszolja a Havas (2005) teóriájában nyitva maradó kérdéseket is. Az általa feltételezett mediális paradigmában azért nem kapott az ige névmási eredetű személyragot, mert a névmási személyrag a topikismétlő névmásból alakult ki, és a mediális paradigmát topik nélküli mondatokban használták. Azért épp tárgyatlan, mediális igék esetében lexikalizálódhatott ikes ragozásként ez a paradigma, mert az agens nélküli mediális igei kifejezésekre a legjellemzőbb a topik nélküli szerkesztésmód. Az alábbi, mediális igét tartalmazó mondatokban az alany nem topik; vagy fókusz, vagy nincs sajátos információszerkezeti szerepe.

- (18a) *VENDÉG érkezett. /Érkezett egy vendég.*
 (b) *Eső esik. / Esik az eső.*
 (c) *SZÁN siklik a havon. / Siklik egy szán a havon.*

Ugyanakkor tárgyias igék is állhatnak topik nélküli mondatban – tehát a javasolt magyarázat nem előfeltételezi a mediális igék osztályának parttalan kiterjesztését.

7. Az első és második személyű névmási tárgyialakú egyeztetés kérdése

Arra kérdésre, hogy a 3. személyű igét miért nem egyeztetjük 1. és 2. személyű tárggyal, a 2. személyű igét miért nem egyeztetjük 1. személyű tárggyal, az egyes szám 1. személyű igét ellenben miért egyeztetjük 2. személyű tárggyal, egy korábbi cikkemben adtam választ (É. Kiss 2003). Válaszom lényege a következő. Kelet-szibériai

nyelvekből: a csukcsból, kamcsadából és korjából ismeretes az inverz egyeztetés tilalma. E nyelvekben az ige mind az alanyával, mind a tárgyával egyezik – kivéve, ha a tárgy prominensebb az ún. aktivitási (animacy) hierarchiában mint az alany. Ez utóbbi esetben csak az alannyal kell egyeztetni az igét. Az aktivitási hierarchia az alábbi módon rangsorolja a társalgás szereplőit:

(19) **Aktivitási hierarchia**

E/1. > T/1. > E/2. > T/2. > E/3. > T/3.

Az említett nyelvek általában egyes lépcsőfokokat összevonva csak két vagy három fokozatú hierarchiát használnak, de nem ugyanott jelölik ki a fokozatok határait.

Tételezzük fel, hogy a magyar az inverz egyeztetés tilalmának (20) alatt megfogalmazott változatát a (21) alatti hierarchián értelmezi:

(20) **Az inverz egyeztetés tilalma**

Egy ige tárgyának kevésbé prominensnek kell lennie, mint az ige alanyának, kivéve, ha az alany maga is a hierarchia legelső fokán áll.

Az e követelményt megsértő tárggyal az ige nem egyeztethető.

(21) **Aktivitási hierarchia a magyarban**

E/1. > T/1. / 2. személy > 3. személy

(azaz: beszélő > a társalgás többi résztvevője > nem résztvevők)

Givón (1996) fentebb ismertetett hipotézisének keretében az inverz egyeztetés tilalma az inverz topikválasztás tilalmának megfogalmazása, egyfajta topik-várományossági hierarchia; azt fejezi ki, hogy ha egy [–beszélő, –résztvevő] jegyű, 3. személyű összetevőt topikalizáltunk, mellette a mondat [+résztvevő] jegyű (1. vagy 2. személyű) szereplője nem lehet másodlagos topik (azaz, nem egyezhet topikként az igével). Ha egy [–beszélő, +résztvevő] jegyű, azaz, többes szám 1. személyű vagy egyes/többes 2. személyű összetevőt topikalizáltunk, mellette egy [+beszélő, +résztvevő] jegyű szereplő nem lehet másodlagos topik. Azaz, az elsődleges topiknál aktívabb szereplő nem topikalizálható, következésképp nem egyeztethető az igével.

Az inverz egyeztetési tilalom sem azt nem engedi meg, hogy 3. személyű ige 2. vagy 1. személyű tárgyi személyes névmással egyezzen, sem azt, hogy 2. személyű ige 1. személyű tárgyi személyes névmással egyezzen. Pontosban ezekben az esetekben kell névmási tárgy esetén alanyi ragozást használnunk. Ugyanakkor a tilalom megengedi, hogy az egyes szám 1. személyű ige egyezzen 2. személyű névmási tárgyával. Ha a *-ja* toldalék és különféle alakváltozatai egy ősi 3. személyű tárgyi névmásra mennek vissza, akkor 2. személyű tárgy esetében eltérő toldalékot várunk. Valóban ez a helyzet; a *kérlek, látlak*-féle igealakokban egy *-l-* morféma utal a tárgyra; ez azonban aligha névmási eredetű. Ha az *-l-* a mediális igeragozás egyes szám 2. személyű toldalékával rokon, a *-k* pedig a mediális, majd alanyi paradigma egyes szám 1. személyű alakjával azonos, akkor a *-lak/-lek* kialakulása későbbi fejlemény lehet a mediális/alanyi paradigma kialakulásánál.

8. Ómagyar kori változás a tárgyas ragozás funkciójában

Ha az eredetileg a tárgy topik voltát jelölő tárgyas ragozás a szórend szabaddá válásától kezdve a tárgy határozottságának jelölésére szolgál, akkor már jó ideje, a de-terminánsok rendszerének kialakulása óta redundáns a magyarban. Marcantonio (1985) meg is fogalmazta ezt a véleményt. A tárgyas ragozással foglalkozó kutatók többsége, például Kulonen (1999), ezzel szemben azt feltételezi, hogy a tárgyas ragozás mindig is a törölt lexikális tárgy névmási helyettesítésére szolgált, és erre szolgál ma is. Legelső nyelvemlékünk tanúsága szerint azonban az ómagyar kor elején a tárgyi névmásokat még ki kellett tenni. A 12. század végén keletkezett Halotti beszéd és könyörgés még egyetlen kétségtelen rejtett tárgyi névmást sem tartalmaz – vö.

- (22) *Heon tilutoa wt ig fa gimilcetvl*
es veteve wt ez muncas vilagbele
zoboducha wt...
vezesse wt...
uvt ... helhezie
ilezie wt...

A mellérendelő szerkezetek második tagmondatában előforduló tárgyi ellipsisre találunk benne egy példát:

- (23) *Hadlaua choltat terumteve iften tvl. ge feledeve_*

Azonban az ilyen elliptált tárgyat nem a tárgyas ragozás igei toldaléka, hanem egy előző párhuzamos mellérendelt tagmondat tárgya engedélyezi. Míg a rejtett tárgyi névmás csak egyes számú lehet (hiszen a többes szám nem rekonstruálható az igei toldalékból), mellérendelt mondatban található tárgyi előzmény esetén többes számú tárgy is törölhető, például:

- (24) *Hallottam a neveket, de elfelejtettem őket.*

A Halotti beszéd bizonyára nem fordítás, így nem tartom valószínűnek, hogy a tárgyi névmások kitétele latin kontaktushatás következménye volna. Az adatok arra engednek következtetni, hogy a tárgyi névmás csak a 13. századtól, fokozatosan vált elhagyhatóvá.

A Königsbergi töredék egyik sora még a tárgyi névmás elhagyásának bizonytalan-ságára utal: a scriptor által elhagyott névmást egy idegen kéz beszúrta az ige után:

- (25) *Tudyuc latiuc^{evt} scuz lean nac*

Az Ómagyar Mária-siralomban találjuk az első rejtett egyes szám 1. személyű tárgyi névmást:

- (26) *Walafth vylagum tul fydou fyodumtul engemet*

A 14. századi Jókai-kódexben a rejtett tárgyi névmás már nem számít ritkaságnak:

- (27) *Es azert ewele kyuanuala zolnya: Azert nemy haladek leuen: legottan masoczor es harmaczwr hyua __: azonbezedeket monduan: yewy zolyw ez vaknak* (Jókai 9/20)

Ugyanakkor a Jókai-kódexben még 98 hangzó *ötet* (*ewtet*) névmást találunk.

Ha összevetjük Máté evangéliumának három egymást követő 15–16. századi fordítását: az 1416 körülről származó Münchener kódex-beli, az 1516–1519 között keletkezett Jordánszky-kódexbeli fordításokat és Pesti Gábor 1538-as *Novum Testamentum*-át, azt tapasztaljuk, hogy fokozatosan csökken a kitett tárgyi névmások száma. Tucatnyi olyan mondatot találtam, melynek Münchener-kódexbeli változata még tartalmaz kitett tárgyi névmást, Pesti Gábor-féle fordítása pedig már nem. A Jordánszky-kódex közbülső helyet foglal el a két fordítás között; a Münchener kódex szövegénél kevesebb, Pesti Gábor fordításánál több kitett tárgyi névmást tartalmaz.

Íme két példa:

- (28) Máté 18,8

- (a) *Ha kedig te kèzed auag te labad teged meg gonozbeitand mèd èl ötet es vesd èl __ te tøllèd* (Münchener kódex)
 (b) *Ha azert te kezèd auagy labad teghed meg tantoroyt, vagd el hwttet, es vesd el __ thwled* (Jordánszky-kódex)
 (c) *Hogy ha az te kezèd awagy labad artalomra wasyon neked, mesd el __ ees wesd el __ tewled* (Pesti *Novum Testamentum*)

- (29) Máté 18,15

- (a) *es illète ø kèzet es meghaga ötèt a hideg lélet* (Münchener kódex)
 (b) *Kezeet fogwan fel emelee hwttet, es el hagma __ az feefaydalom* (Jordánszky-kódex)
 (c) *ees illete neky kezet, s az hydeg el hagma __* (Pesti *Novum Testamentum*)

A (28) alatti példasorban a 2. tagmondat még mind az 1416 körüli Münchener, mind a száz évvel későbbi Jordánszky-kódexben *ötet* névmást tartalmaz, csak Pesti Gábor 1538-as fordításában képviseli rejtett pro; a 3. tagmondat tárgya viszont már mindhárom esetben rejtett pro. A (29) alatti példasorban a 2. tagmondat tárgya már csak a legkorábbi Münchener kódexben *ötet*, a Jordánszky-kódexben és Pesti Gábor fordításában egyaránt rejtett pro. Ezek az adatok a rejtett tárgyi névmásnak az ómagyar kor folyamán való lassú térnyerésére utalnak.

Az ómagyar kor a névelővel való határozottságjelölés általánossá válásának és a határozatlan névelő kialakulásának, tehát a mai determinánsi rendszer kiépülésének és megszilárdulásának kora. Ez a folyamat – Marcantonio (1985) feltételezésének megfelelően – valóban redundánssá tette a tárgy határozottságának az ígén való jelölését. Véleményem szerint azonban ún. exaptáció történt; a szerepét veszített nyelvi eszköz új funkciót talált: elhagyhatóvá tette a tárgyi névmást. Azaz, a tárgyas paradigma igealakjainak többségében rejlő egyes szám 3. személyű tárgyi névmás mintegy visszanyerte tárgyjelölő szerepét, és feleslegessé tette az egyes szám 3. személyű

névmási tárgy kiejtését (azokat az eseteket kivéve, amikor a tárgyi névmást sajátos fókusz- vagy kontrasztívtopik-intonációval vagy valamilyen klitikummal, például *is* szócskával kell társítani). Az egyes szám 1. személyű ige *-lak/-lek* ragja az egyes szám 2. személyű tárgyi névmást tette elhagyhatóvá. Az a tény, hogy az 1. és 2. személyű tárgy 3. személyű igén (sőt, az 1. személyű tárgy 2. személyű igén is) alanyi ragozást vált ki, azzal a következménnyel járt, hogy a jelentésüknél fogva tárgyat vonzó (különösen a kötelezően tárgyias igekötős) igék esetében az alanyi ragozást egyes szám 1. vagy 2. személyű rejtett tárgyra lehetett vonatkoztatni. Azaz, a tárgyias és alanyi igei paradigmák megléte következtében az egyes számú tárgyi névmások mindhárom személyben elhagyhatóak lettek.

9. Összefoglalás

Írásomban amellet érveltem, hogy az igei toldalékok eredetileg nem az alannal és a tárggyal, hanem a topikkal egyeztették az igét. Alanyi topikot és tárgyi fókuszot tartalmazó mondatokban az alannal, kettős topikot tartalmazó mondatokban pedig mind az alannal, mind a tárggyal egyezett az ige. A topikot nem tartalmazó (többnyire intranszitiv) mondatokban az ige nem viselt egyeztető toldalékot. Idővel az alanyi topik és az ige közötti egyeztetést kötelező alany-ige egyeztetésként általánosították. Ez azzal a következménnyel járt, hogy a három igei paradigma (az egyeztetés nélküli, az alannal egyező és az alannal és a tárggyal is egyező toldalékos) két paradigmává vonódott össze. Az alanyi ragozás paradigmája részint agglutinálódott alanyi névmásokat tartalmazó, részint ilyen névmások nélküli igealakokból, a tárgyias ragozásé pedig részint agglutinálódott alanyi és tárgyi névmásokat tartalmazó, részint tárgyi névmások nélküli igealakokból állt össze.

E gondolatmenet általánosabb tanulsága, hogy morfológiai jelenségek vizsgálatakor célszerű a jelenségek mondattani hátterét is figyelembe venni, hiszen a nyelvten morfológiai és mondattani komponense elválaszthatatlanul összefonódik; a morfológiai komplexumok általában szintaktikai viszonyok megjelenítői.

Irodalom

- Baker, Mark (1985), The Mirror Principle and Morphosyntactic Explanation. *Linguistic Inquiry* 15: 373–415.
- Bárcki Géza (1958), A tárgyias igeragozás használatának történetéből. *MNy* 54: 257–270.
- Bereczki Gábor (1971), *Cseremisiz (mari) nyelvkönyv*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bródy, Mihály (2000), Mirror theory. Syntactic representation in perfect syntax. *Linguistic Inquiry* 31: 29–56.
- Cincius, V.I. [Цинциус, В.И.] (1965), Порядок и иерархия аффиксов в агглютинативных языках по материалам языков тунгусо-маньчжурской группы. In: Серебренников,

- Б. А. – Суник, О. П. (отв. ред.), Морфологическая типология и проблема классификации языков. Наука, Москва–Ленинград, 141–154.
- Collinder, Björn (1960), *Comparative grammar of the Uralic languages*. Stockholm.
- Comrie, Bernard (1977), Subjects and direct objects in Uralic languages. A functional explanation of case-marking systems. *Etudes Finno-Ougriennes* 12: 5–17.
- Comrie, Bernard (1980), Morphology and word order reconstruction. Problems and prospects. In: Fisiak, Jacek (ed.), *Historical morphology. Trends in linguistics. Studies and Monographs* 17. Mouton, The Hague – Paris – New York, 83–96.
- Csúcs Sándor (2001), Tárgyas ragozás az uráli nyelvekben. In: Büky László és Forgács Tamás (szerk.), *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei II. Magyar és finnugor alaktan*. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 29–36.
- É. Kiss Katalin (2003), A szibériai kapcsolat – avagy miért nem tárgyasan ragozzuk az igét 1. és 2. személyű tárgy esetén. *Magyar Nyelvjárások* 41: 321–326.
- Givón, Talmy (1976), Topic, pronoun, and grammatical agreement. In: Li, Charles – Thompson, Sandra (eds.), *Subject and Topic*. Academic Press, New York.
- Gulya, János (1970), Aktiv, Ergativ und Passiv im Vach-Ostjakischen. In: Schlachter, Wolfgang (Hrsg.), *Symposium über Syntax der uralischen Sprachen*. Van den Hoock and Ruprecht, Göttingen.
- Hajdú Péter (1973), *Bevezetés az uráli nyelvtudományba*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Havas Ferenc (2005), Tárgyas ragozás és medializáció. In: Oszkó Beatrix – Sipos Mária (szerk.), *Uráli grammatizáló*. Budapesti Uráli Műhely 4. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 147–185.
- Honti, László (1995), Zur Morphotaktik und Morphosyntax der uralischen/finnisch-ugrischen Grundsprache. In: Leskinen, Heikki (Hrsg.), *Congressus Octavus Internationalis Fennougristarum. Pars I. Moderatores*, Jyväskylä, 53–82.
- Honti László (1996), Az uráli nyelvek tárgyias ragozású igealakjainak történeti előzményéről. In: Bereczki András – Klima László (szerk.), *Ünnepi könyv Domokos Péter tiszteletére*. ELTE Finnugor Tanszék, Budapest, 127–132.
- Honti László (2009), Tűnődések tárgyias igeragozásunk kialakulásáról. *NyK* 106: 132–146.
- Keresztes László (1998–99), Gondolatok a mordvin determinatív igeragozás kialakulásáról. *NyK* 96: 90–105.
- Kulonen, Ulla-Maija (1999), Object marking in the Ugric languages. In: Bakró-Nagy Marianne – Molnár Zoltán – Salánki Zsuzsanna – Sipos Mária (szerk.), *Budapesti Uráli Műhely I. Ugor Műhely*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 63–71.
- Marcantonio, Angela (1985), On the definite vs. indefinite conjugation in Hungarian. A typological and diachronic analysis. *ALH* 35: 267–298.
- Mikola Tibor (1966), A tárgyrag és a tárgyias ragozás kérdéséhez. *MNy* 62: 441–461.
- Nikolaeva, Irina (1999a), *Ostyak. Languages of the World/Materials* 305, LINCOM Europa, München.
- Nikolaeva, Irina (1999b), Object agreement, grammatical relations, and information structure. *Studies in Language* 23: 341–386.
- Nikolaeva, Irina (2001), Secondary topic as a relation in information structure. *Linguistics* 39: 1–49.
- Radics, Katalin (1982), Typologische Überlegungen zur Rekonstruktion der uralischen Personal-suffixe. *ALH* 31: 237–269.
- Rédei Károly (1989), A finnugor igeragozásról, különös tekintettel a magyar igei személyragok eredetére. *NyK* 90: 143–160.
- Rédei Károly (1996), A magyar alaktan uráli (finnugor) háttere. *MNy* 92: 129–138.
- Steinitz, Wolfgang (1950), *Ostjakische Grammatik und Chrestomathie mit Wörterverzeichnis*. Harrassowitz, Leipzig.